

УДК 94(477+483)«1919/1926»

Олег Разиграєв*

ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІЦІЇ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ (1919–1926 рр.)

Статтю присвячено організації територіальної та внутрішньої структури державної поліції Другої Речі Посполитої. Правоохоронний корпус складався з трьох основних частин: загальної, слідчої та політичної. Разом з тим, поліція виробила досить розгалужену теренову організацію, котра містила чималу кількість структурних ланок пристосованих до адміністративного поділу держави.

Ключові слова: поліція, політика, організація, структура, Друга Річ Посполита.

Статья посвящена организации территориальной и внутренней структуры государственной полиции Второй Речи Посполитой. Правоохранительный корпус состоял из трех основных частей: общей, следственной и политической. Вместе с тем, полиция создала достаточно разветвленную территориальную организацию, которая содержала достаточно большое количество структурных звеньев соответствующих административному делению государства.

Ключевые слова: полиция, политика, организация, структура, Вторая Речь Посполитая.

The article is devoted to the organization of territorial and interior structure of Polish State Police of the Second Polish Republic. The law-enforcement corps consisted of the three basic parts: general, investigation and political. At the same time, the State Police produced the formed territorial system, which contained a lot of structural links which were adjusted to the administrative division of the state.

Key words: police, policy, organization, structure, the Second Polish Republic.

Історія Польщі упродовж міжвоєнного двадцятиліття неоднозначно та суперечливо оцінюється польськими та вітчизняними дослідниками. В сучасній українській історичній науці, на якісно новому етапі її розвитку, після відновлення незалежності України, спостерігаємо численні спроби переосмислення уроків минулого, подолання негативних стереотипів, пошук нових «точок дотику». Нагадаємо, що у складі багатонаціональної Другої Речі Посполитої перебували й Західноукраїнські землі, на теренах яких вже у 1919 р. розпочав свою діяльність польський апарат державної влади, одним з елементів якого були органи внутрішніх справ.

* **Разиграєв Олег** – к. і. н., доктор гуманістичних наук в галузі новітньої історії (PhD in the Humanities), старший викладач кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн Волинського національного університету ім. Лесі Українки.

В радянську епоху діяльність поліції мала негативну оцінку як у польській, так і у вітчизняній історіографії й згадувалась виключно у контексті боротьби з комуністичним та робітничим рухом¹. З початком масштабної деідеологізації розпочинається новий етап у дослідженні правоохоронних структур. Більшість польських авторів звертають свою увагу на внутрішньо-організаційні моменти, торкаються питання методів на векторів діяльності поліції². Разом з тим, розвідки на дану тематику серед вітчизняних дослідників практично відсутні. Вивчення правоохоронних структур Другої Речі Посполитої є актуальним питанням, адже дозволяє прослідкувати чимало аспектів суспільно-політичного життя міжвоєнної Польщі, складовою частиною якої були й Західноукраїнські землі.

З урахуванням актуальності теми метою статті є характеристика внутрішньої структури та територіальної організації державної поліції Другої

¹ *Ławnik J.* Represje policyjne wobec ruchu robotniczego 1918–1939. – Warszawa, 1979; *Peptoński A.* Udział organów bezpieczeństwa II Rzeczypospolitej w inwigilacji ruchu komunistycznego w latach 1918–1926 // *Z Pola Walki*. – 1982. – № 1-2; *Ibidem.* Współpraca wojskowych i policyjnych służb informacyjnych w zwalczaniu ruchu komunistycznego w Polsce 1918–1926 // *Zeszyty Nukowe Akademii Spraw Wewnętrznych*. – 1985. – №41; *Peptoński A., Kopczyk H.* Zwalczanie ruchu komunistycznego przez policję polityczną II Rzeczypospolitej (1918–1926) // *Zeszyty Nukowe Akademii Spraw Wewnętrznych*. – 1982. – № 31; *Васюта І.* Селянський рух на Західній Україні в 1919–1939 роках. – Львів, 1971; *Його ж.* Робітничо-селянський союз у народному фронті в Західній Україні (1935–1939) // *Український історичний журнал* (далі – УІЖ). – 1986. – № 9; *Його ж.* «Національно-визвольний рух у Західній Україні (1918–1939). – УІЖ. – 2001. – № 5, 6; *Корнійчук Л.* Становище трудящого селянства західних областей України під владою панської Польщі. – Київ, 1957; *Сливка Ю.* Боротьба трудящих Східної Галичини проти іноземного поневолення. – Київ, 1973; *Його ж.* Західна Україна в реакційній політиці польської та Української буржуазії (1922–1939). – Львів, 1985; *Оксенюк Р.* Нарис історії Волині: соціально-економічний розвиток, революційний та національно-визвольний рух трудящих (1861–1939). – Львів, 1970.

² *Litwiński R.* Policja Państwa w województwie wotyńskim w latach 1921–1939. Organizacja i główne kierunki działania // *Ukrainica Polonica*. – 2004. – Т. 1; *Majer P.* Kilka uwag o wzorcu osobowym policjanta w II Rzeczypospolitej // *Przegląd Policyjny*. – 1992. – №4; *Misiuk A.* Organizacja policji politycznej w Polsce w latach 1919–1923 // *Problemy Kryminalistyki*. – 1989. – № 85; *Ibidem.* Z dziejów organizacji policji w II Rzeczypospolitej w latach 1918–1926 // *Przegląd Policyjny*. – 1991. – № 1; *Ibidem.* Miejsce Policji Państwowej w strukturze aparatu państwowego II Rzeczypospolitej w okresie 1919–1926 // *Dzieje Najnowsze*. – 1991. – № 2; *Ibidem.* Policja Państwa (1919–1939). Wybrane zagadnienia // *Przegląd Policyjny*. – 1994. – № 4; *Ibidem.* Policja Państwa 1919–1939: powstanie, organizacja, kierunki działania. – Warszawa, 1996; *Ibidem.* Instytucje policyjne w II Rzeczypospolitej // *Przegląd Policyjny*. – 1999. – № 1–2.; *Mączyński M.* Policja Państwa w II Rzeczypospolitej: organizacyjno-prawne podstawy funkcjonowania. – Kraków, 1997; *Peptoński A.* Organizacja policji kryminalnej w II Rzeczypospolitej // *Problemy Kryminalistyki*. – 1984. – № 165; *Ibidem.* Geneza Policji Państwowej w II Rzeczypospolitej // *Zeszyty Nukowe Akademii Spraw Wewnętrznych*. – 1990. – № 60; *Ibidem.* Policja Państwa w systemie organów bezpieczeństwa Drugiej Rzeczypospolitej. – Szczytno, 1991; *Prochwicz J., Peptoński A.* Policja Państwa w ochronie granicy wschodniej w latach 1923–1924 // *Przegląd Policyjny*. – 1991. – № 1; *Strogulski T.* Granatowa armia. – Opole, 2000.

Речі Посполитої упродовж «досанаційного» періоду (1919–1926 рр.).

Внутрішня структура поліції. Закон «Про державну поліцію» від 24 липня 1919 р., котрий юридично проголосив поліцію уніфікованою інституцією й окреслив її внутрішню структуру, у перші роки незалежності Польщі був поширений лише на частині її земель. Передовсім, це пояснювалось тим, що центральна влада не змогла швидко підпорядкувати собі усі бажані терени³. Невирішеним залишалось й питання державних кордонів, яке стало поштовхом до численних суспільно-національних конфліктів, котрі гальмували державотворчі процеси, в тому числі розвиток правоохоронних органів⁴.

Організація державної поліції в перші роки незалежності Другої Речі Посполитої зазнала багатьох змін, пов'язаних в першу чергу з процесом інтеграції наявних підрозділів. При формуванні структур поліції був запозичений досвід правоохоронних органів Англії, відповідні рекомендації закордонних колег польська сторона отримала ще у листопаді 1920 р.⁵

Згідно внутрішньої структури поліція поділялась на три великі корпуси (групи): загальна (мундирова), кримінальна (слідча служба) та політична⁶.

Слідча служба вперше згадується у статті № 7 закону «Про державну поліцію» від 24 липня 1919 р. де вказувалось, що слідчі відділи очолюють начальники кримінальної поліції котрі на теренах воеводства підпорядковуються коменданту округу⁷.

Розпорядження Головної команди (управління – авт.) державної поліції від 3 листопада 1919 р. «Про організацію слідчих управлінь» проголошувало створення при кожній окружній команді державної поліції слідчих управлінь, які у міру потреби мали право організовувати експозитури 4-ох рівнів: I-го у складі щонайменше 50 осіб, II-го від 25 до 50 осіб, III-го від 10 до 25 осіб і IV-го від 3 до 10 осіб. Експозитури I–III-го рівнів у сфері організації, забезпечення, професійного вишколу особового складу та дисципліни підпорядковувались окружному коменданту, котрий здійснював нагляд над їхньою діяльністю. Натомість, експозитури IV-го рівня перебували у віданні повітових комендантів державної поліції⁸.

Для керівництва та контролю за діяльністю теренових одиниць слідчої

³ Misiuk. A. Instytucje policyjne w II Rzeczypospolitej // Przegląd Policyjny. – 1999. – № 1–2. – S. 44–46.

⁴ Trzeciak M. Bariery rozwoju Drugiej Rzeczypospolitej. – Radom: Wydawnictwo Poitechniki Radomskiej im.K.Pułaskiego,1999. – S. 11.

⁵ Archiwum Państwowe w Łodzi, zesp. 183.(Komenda Wojewódzka Policji Państwowej w Łodzi) – Sygn. 9. Rozkaz Komędy Okęgu Łódzkiego PP nr.1–52. – Rok.1921. – S. 167.

⁶ Misiuk. A. Instytucje policyjne w II Rzeczypospolitej // Przegląd Policyjny – 1999. – № 1–2. – S. 63.

⁷ «Ustawa z 24 lipca 1919r. o Policji Państwowej» // Dziennik Praw Państwa Polskiego (далі: DzPPP). – 1919г. – Nr. 61. – Poz. 363. – S. 636.

⁸ Державний архів Рівненської області (далі: ДАРО), Ф. 86. – Оп. 3. – Спр. 2. – Арк. 192.

поліції 18 січня 1920 р. при Головній команді державної поліції був створений спеціальний IV-й реєстраційно-карний відділ (з 1922 р. – реєстраційно-пошуковий). Повноваження вказаного відділу охоплювали як слідчі управління (при окружних командах поліції), так і експозитури поліції (при повітових командах)⁹. Окрім організаційно-контрольних функцій зазначений підрозділ Головної команди державної поліції видавав «Слідчу газету» та «Списки розшукуваних осіб»¹⁰.

Зміни у внутрішній організації кримінальної поліції засвідчило розпорядженням Міністра внутрішніх справ від 4 січня 1922 р. «Про організацію слідчих управлінь»¹¹. Зазначений нормативно-правовий акт підтвердив функціонування слідчих управлінь при окружних командах державної поліції. Серед головних завдань даного підрозділу виділялось проведення слідства в справах надзвичайної ваги на вказівку воеводського поліцейного керівництва, а також нагляд за діяльністю слідчої поліції на теренах службового округу. На теренах повітів функціонували низові підрозділи кримінальної поліції – слідчі експозитури. Слід зазначити, що розпорядження 1922 р. головним чином було спрямоване на зменшення кількості експозитур на теренах повітів шляхом об'єднання малочисельних слідчих підрозділів. Станом на грудень 1922 р. у Другій Речі Посполитій функціонувало 16 окружних слідчих управлінь та 55 експозитур¹². Чергова реорганізація кримінальної поліції відбулась 1924 р., внаслідок якої слідчі управління реорганізовувались у «кримінальні реферати» із збереженням попередньо закріплених повноважень. Слідчі експозитури на теренах повіту ліквідувались взагалі, а їх функції передавались штату загальної поліції при повітових командах¹³.

Другим великим корпусом правоохоронних органів виступала **загальна (мундирова) поліція**. Зазначимо, що процес творення вказаного підрозділу розпочався ще у період Першої світової війни¹⁴. Ця група охоплювала службовців поліції, які несли службу на теренах повітових команд, слідчих експозитур (з 1922 р.), комісаріатів та постерунках. Головне завдання вказаного загону полягало у охороні суспільної безпеки та громадського порядку на службово визначеному терені. У січні 1920 р. до корпусу мундирової поліції було включено підрозділи військової залізничної охорони, а у лютому того ж року організовано правоохоронні загони, котрі несли службу на водних об'єктах¹⁵.

⁹ Misiuk. A. Organizacja i kierunki działalności centrali policji kryminalnej w II Rzeczypospolitej // Przegląd Policyjny. – 2005. – № 2. – S. 36.

¹⁰ Archiwum Państwowe w Łodzi (dalej: APŁ). – Zesp. 183. – Sygn. 34. – S. 1–104.

¹¹ ДАРО. – Ф. 86. – Оп. 3. – Спр. 114. – Арк. 1–13.

¹² Misiuk A. Policja Państwowa 1919–1939: powstanie, organizacja, kierunki działania. – Warszawa, 1996. – S. 298.

¹³ Litwiński R. Policja Państwowa w województwie lubelskim w latach 1919–1939. – Lublin, 2001 – S. 233.

¹⁴ Skrzeczowski H. Współdziałanie wojskowych służb informacyjnych z Policją Państwową w II Rzeczypospolitej. – Toruń, 2002 – S. 110.

¹⁵ Misiuk A. Policja Państwowa 1919–1939... – S. 208.

Підрозділи загальної поліції, які провадили діяльність на водних об'єктах, локалізували свою діяльність на берегах рік, у портах та на пристанях. Вказані загони у професійному плані підпорядковувались окружному комендантові та воеводі на службових теренах яких вони несли службу. Відповідно до місцевих потреб зазначений корпус поліції був наділений правом утворення спеціальних річкових комісаріатів¹⁶.

Поліціанти, котрі охороняли громадський спокій та громадську безпеку на залізниці, виконували свої професійні обов'язки за посередництвом спеціальних залізничних комісаріатів та постерунків (стаціонарних або тимчасових). У службовому відношенні зазначена група правоохоронців залежала від поліційної та адміністративної влади, сфера впливу якої поширювалась на терени де розташовувалась конкретно визначена ділянка залізниці¹⁷.

У «досанацийний» період поряд із мундировим та кримінальним правоохоронним корпусом на теренах Другої Речі Посполитої функціонувала й **політична поліція**. Це була спеціальна служба, яка забезпечувала постійний моніторинг суспільно-політичного життя новоствореної держави, виявляючи та знешкоджуючи таким чином численні диверсійні та антидержавні угруповання. До перевороту 1926 р. вказаний підрозділ поліції реорганізовувався чотири рази, й як наслідок, виступав під різними назвами – інспекторат політичної дефензиви (1919–1920 рр.), політична дефензива – відділ IV-Д (1920–1923 рр.), інформаційна служба (1923–1924 рр.), поліція політична (1924–1926 рр.)¹⁸. Слід додати, що разом із реформуванням організаційної структури змінювались й засади підпорядкування політичної поліції адміністративній владі.

Перші формування цивільної внутрішньодержавної розвідки були створені ще у 1918–1919 рр. під керівництвом «Бюро розвідки МВС»¹⁹. Зазначений підрозділ був покликаний відстежувати усі прояви політичного життя суспільства; проводити спеціальний нагляд над політичними організаціями та окремими особами, котрі своїми діями могли зашкодити цілісності та безпеці Другої Речі Посполитої; інформувати МВС про стан суспільно-політичного руху. Крім того, «Бюро розвідки МВС» займалось формуванням і професійною

¹⁶ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 18 lutego 1920 r. w przedmiocie organizacji Policji Państwowej, pełniące służbę na drogach wodnych, na podstawie art. 2 przepisów przejściowych do ustawy z dnia 24 lipca 1919 r. o Policji Państwowej // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej (dalej: DzURP). – 1920r. – Nr. 23. – Poz.132. – S. 374–375.

¹⁷ Instrukcja dla Policji Państwowej, pełniących służbę na kolejach, wydana przez Ministra Spraw Wewnętrznych w porozumieniu z Ministrem Kolei Żelaznych na podstawie rozporządzenia z dnia 4 maja 1921 r. // Organizacja instytucji policyjnych w II Rzeczypospolitej 1918–1926. Wybór źródeł i dokumentów pod red. A. Peptońskiego, A. Misuka. – Szczytно, 1992. – S. 223–229.

¹⁸ Peptoński A. Policja Państwowa w systemie organów bezpieczeństwa Drugiej Rzeczypospolitej. – Szczytно, 1991. – S. 102.

¹⁹ Misiuk A. Początki Policji Politycznej w II Rzeczypospolitej // Przegląd Policyjny – 1995. – №4. – S. 131–132.

підготовкою кадрів майбутньої політичної поліції²⁰.

Офіційно політична поліція, як інтегральна частина корпусу державної поліції, постала 16 жовтня 1919 р. під назвою – інспекторат політичної дефензиви²¹. Компетенція зазначеного утворення охоплювала розслідування у справах шпигунства, більшовицької активності, комунізму, а також зради Батьківщини. Однак, як стверджує дослідник польської поліції А. Місюк, на теренах поліцейних округів роботу у вказаному напрямку виконували працівники слідчих управлінь, а також спеціальні військові органи²².

Відділ IV-Д (політична дефензива) був створений у серпні 1920 р. на основі розформованого інспекторату політичної дефензиви. Він складався з наступних підрозділів: центрально-інвіліяційного (включав відділ картотеки, альбоми з фотоматеріалами, архів преси); інформаційного; організаційно-персонального. Перший займався нагромадженням та реєстрацією матеріалів особового та речового характеру, котрі торкалися злочинів державного характеру. Другий поділявся на два реферати, перший збирав матеріали щодо антидержавної діяльності за посередництвом експозитур (на теренах воеводства), а другий здійснював пошук інформації щодо осіб не польського громадянства та шпигунів. Організаційно-персональний відділ провадив облік персоналу, піклувався про матеріальне становище службовців політичної поліції й господарські справи²³.

Щодо теренових підрозділів, то слід відмітити що у воеводстві це були експозитури відділу IV-Д, а на території повітів – агентури вказаного відділу. Такі формування були створені, як записано у відповідних нормативно-правових документах, «для боротьби з шпигунством, комунізмом та антидержавною діяльністю цілому»²⁴. Експозитури та агентури відділу IV-Д входили до складу окружних команд поліції. На чолі експозитури стояв голова, котрий залежав, згідно закону «Про державну поліцію», від окружного (з 1924 року воеводського – О.Р) коменданта державної поліції, а також від адміністративної та судової влади. Експозитура політичної поліції складалась з трьох рефератів: інформаційно-дповідного; реєстраційно-слідчого; адміністративно-правового. Перші два реферати були таємними органами, офіційно в документах вони не фігурували. Керівники цих підрозділів в конспіративний спосіб звітували лише керівнику експозитури або його заступнику. Натомість, адміністративно-правовий реферат був, певною мірою, відкритим й міг локалізуватись у приміщенні слідчого відділу²⁵.

²⁰ «Pismo M. Skrudlika w sprawie reorganizacji Biura Wywiadowczego z 20.02.1919 ze zbiorów Archiwum Akt Nowych» // Przegląd Policyjny. – 1995. – № 4. – S. 138.

²¹ Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej: APL). – Zesp. 448. – Sygn. 4. (mkf.116557). – S. 1.

²² *Misiuk A.* Policja Państwowa 1919–1939... – S. 253.

²³ APL. – Zesp. 448. – Sygn.5. (mkf.116558). – S. 2–6.

²⁴ Ibidem, S. 2

²⁵ Ibidem, S.11.

Слід відмітити, що упродовж своєї недовгої історії (1920–1923 рр.), політична дефензива не змогла вправно опанувати ситуацію, котра склалась на початках незалежності Другої Речі Посполитої. Погіршення економічної ситуації сприяло зростанню робітничого руху та активізації комуністичних елементів, що значною мірою загрожувало тогочасному державному устрою. Починаючи з 1922 р. діяльність відділу IV-Д активно критикувалась адміністративною владою, як за погіршення безпеки у суспільно-політичному вимірі, так і за відсутність інструментів контролю за діяльністю зазначеного підрозділу державної поліції²⁶. На думку польського дослідника А.Місюка, політична дефензива перетворилась на самостійний підрозділ державної поліції, який систематично розширював сферу власної компетенції. Зафіксовані навіть випадки, коли структури відділу IV-Д здійснювали таємний нагляд за окремими представниками політикуму Другої Речі Посполитої²⁷.

Вищезазначені чинники вплинули на рішення Міністра внутрішніх справ В.Сікорського від 26 квітня 1923 р., згідно якого функції політичної дефензивы були передані інформаційній службі (1923–1924 рр.). Головним завданням цієї структури став контроль над суспільно-політичним рухом з метою знешкодження антидержавних угруповань²⁸. Відповідно до організаційно-правових засад функціонування вказаної інституції, її центральним органом став Інформаційний відділ, котрий підпорядковувався Управлінню безпеки МВС.²⁹ До компетенції Інформаційного відділу належало нагромадження відомостей щодо поточних політичних, національних та професійних рухів, а також проведення реєстраційної діяльності. Крім того, зазначений підрозділ інформував Міністра внутрішніх справ про поточну суспільно-політичну ситуацію у державі. Голова даної структури підпорядковувався начальнику Управління безпеки МВС. Згідно виконавчих приписів МВС від 27 липня 1923 р. (видані під тавром «таємно») Інформаційний відділ на міністерському та воєводському рівнях складався із трьох рефератів: персонально-організаційного, реєстраційно-пошукового, та загально-інформаційного³⁰.

На окружному рівні інформаційні відділи локалізувались у воєводських управліннях безпеки. Керівник інформаційного відділу звітував за свою діяльність перед головою відділу безпеки воєводства. Таким чином, з однієї сторони новостворений інформаційний відділ залежав від адміністративної влади, разом з тим, мав значно ширший (у порівнянні з політичною дефензивою) доступ до суспільно-політичного життя держави³¹.

²⁶ *Pełtoński A.* Policja Państwowa w systemie organów bezpieczeństwa Drugiej Rzeczypospolitej... – S. 106.

²⁷ *Misiuk. A.* Organizacja Policji Politycznej w Polsce w latach 1919–1923 // *Problemy Kryminalistyki.* – 1989. – № 85–186. – S. 340.

²⁸ APL. – Zesp. 448. – Sygn.400. – S. 7.

²⁹ APL. – Zesp. 448.– Sygn. 6. (mkf. 116559). – S. 2.

³⁰ Ibidem, S. 6–9.

³¹ Ibidem, S. 2.

На території кожного повіту постали інформаційні агентури. Останні проводили службову діяльність за посередництвом конфідентів, натомість виконавча сторона діяльності була довірена спеціально виокремленим кадрами мундирової поліції. З компетенції повітових команд поліції вилучались завдання щодо проведення розслідування злочинів політичного характеру³². Зниження якості політичної розвідки, обмеження повноважень повітових команд поліції, дуалізм в організації (підпорядкування одночасно адміністративній та поліційній владі), надмірне зближення з адміністративною владою при одночасній втраті постійних зв'язків з окружними командами державної поліції призвели до ліквідації інформаційної служби та створення нової формації – політичної поліції (1924–1926 рр.).

Політична поліція як структурна одиниця МВС, постала 16 квітня 1924 р. Згідно відповідної службової інструкції у Головній команді державної поліції було утворено відділ № V (політичної поліції). Цей відділ складався з наступних підрозділів: організаційно-персонального; інспекційного; злочинності; інформаційного; секретаріату. МВС найбільше значення відводило відділам злочинності та інформації³³. У сфері охорони державної безпеки відділ № V виконував наступні завдання: 1. концентрував інформаційні матеріали для МВС у сфері державної безпеки; 2. реєстрував особові акти, котрі стосувались політичних злочинів; 3. здійснював статистику, облік політичних злочинів та іноземців; 4. координував діяльність поліційних підрозділів в межах свого відомства; 5. організовував загальнодержавний розшук³⁴.

При воєводських командах постали окружні управління вказаної інституції, а на теренах повітів, в залежності від місцевих потреб – експозитури. В старостах, де не були сформовані експозитури, функції останніх виконували повітові команди державної поліції. Службові завдання вищезгадуваних підрозділів дублювались із функціями відділу № V головної команди, але поширювались лише на терени конкретного округу³⁵.

Вже менше ніж через рік від організації політичної поліції, адміністративна влада розпочала цілеспрямовану кампанію проти зазначеного підрозділу МВС. Представники політичної адміністрації направляли до МВС численні подання та заяви із детальним описом недоліків у організації політичної поліції³⁶. Так, на з'їзді воєвод Другої Речі Посполитої у січні 1925 р. керівники окружних адміністрацій поскаржились головному коменданту поліції М.Божецькому у відсутності важелів впливу на політичну поліцію й висловили пропозицію щодо створення на рівні державної політичної

³² APL. – Zesp. 448. – Sygn. 6. (mkf. 116559). – S. 2.

³³ APL. – Zesp. 448. – Sygn. 7. (mkf. 116560). – S. 1.

³⁴ Ibidem, S. 2–3.

³⁵ Ibidem, S. 4–5.

³⁶ *Misiuk A. Policja Państwowa 1919–1939...* – S. 274–275.

адміністрації центру по координації діяльності політичної поліції³⁷. Критику зазначеного підрозділу МВС підсилював й незадовільний стан професійної підготовки поліціантів, де основу корпусу склали правоохоронці із загону мундирової поліції, які пройшли лише спеціально визначену перепідготовку³⁸.

Політичній поліції не вдалося підвищити продуктивність праці, що особливо далось взнаки на теренах Західноукраїнських та Західнобілоруських земель, де досліджувана нами інституція, за влучним висловом польського дослідника А.Пеплонського «провадила реєстрацію почергових комуністичних акцій, не займаючись розвідувальною діяльністю для запобігання останнім»³⁹. Посилення впливу державної адміністрації на підрозділи політичної поліції не змогли покращити діяльність зазначеного корпусу, котрий перебував у тривалих конфліктах не тільки із згадуваною політичною владою, але й з військовою розвідкою⁴⁰. Вищезазначені фактори, а також тенденції до чималої автономії, які порушували принцип єдності поліцейного корпусу, вплинули на рішення центральної влади щодо ліквідації політичної поліції. Цей процес розпочався 1 квітня 1926 р. із скасування усіх експозитур й завершився 8 жовтня того ж року припиненням діяльності окружних управлінь.⁴¹ Особовий штат працівників політичної поліції був розформований і включений до мундирової та кримінальної поліції. Справи боротьби з антидержавною діяльністю перейшли як до політичної адміністрації (інформаційна служба), так і слідчої поліції (виконавча служби).

Проаналізувавши внутрішню структуру правоохоронних органів можемо зробити висновок, що поліція, в залежності від напрямків діяльності, поділялась на загальну, слідчу та політичну. В досліджуваній період тривали організаційні перетворення цих структур, які були спрямовані на формування поліції як централізованої одиниці МВС. Разом з тим, уніфікації поліцейних підрозділів заважала службова залежність правоохоронного корпусу від адміністративної влади, органів місцевого самоврядування, а також суду і прокуратури.

Територіальна організація поліції. Будучи єдиним виконавчим органом державної влади та органів місцевого самоврядування у сфері охорони порядку, спокою і громадської безпеки Другої Речі Посполитої, поліція сформувала відповідну територіальну організацію, яка була пристосована до адміністративного поділу держави.⁴² Відповідно, ми можемо виділити наступні структурні одиниці: головна команда (керувала діяльністю окружних команд поліції); окружні команди (з 1924 р. – воеводські, об'єднували повітові

³⁷ APL. – Zesp. 403. – Sygn. 185. – S. 88.

³⁸ APL. – Zesp. 448. – Sygn. 1612. – S. 44, 47.

³⁹ *Peplowski A. Policja Państwowa w systemie organów bezpieczeństwa Drugiej Rzeczypospolitej...* – S. 111.

⁴⁰ APL. – Zesp. 448. – Sygn. 401. – S. 1–13.

⁴¹ APL. – Zesp. 448. – Sygn. 8. (mkf.116561). – S. 1–3.

⁴² Державний архів Волинської області (далі: ДАВО). – Ф. 1. – Оп. 2а. – Спр. 475. – Арк. 1.

команди поліції); повітові команди (територіально відповідали повітам); комісаріати поліції (розташовувались у окремих повітових містах, або пильнували службу на території кварталів великих міст); постерунки (розташовувались на території гмін)⁴³.

Вищевказані структурні одиниці поділялись на підрозділи першої та другої інстанцій. Поліційні органи першої інстанції включали постерунки, комісаріати, повітові команди, а від 1922 р. й слідчі експозитури. До правоохоронних структур другої інстанції належали окружні команди та слідчі управління. Підрозділи першої інстанції займались безпосередньо охороною безпеки та громадського порядку, а другої – питаннями організації, адміністрації та інспекції. Окреслена організаційна структура залишалась чинною до 1926 р.⁴⁴

Головній команді державної поліції відводилась роль центрально-координаційного органу правоохоронного корпусу Другої Речі Посполитої. Така структурна одиниця МВС постала 14 липня 1919 р., тобто раніше ніж сейм ухвалив закон «Про державну поліцію».⁴⁵ На чолі поліції стояв головний комендант, котрий підпорядковувався Міністрові внутрішніх справ. Він обіймав виконавчі функції у сфері організації, адміністрації, озброєння і кадрового питання поліції. У своїй діяльності Головна команда послуговувалась спеціальними розпорядженнями МВС та законами, які приймав парламент. Головному коменданту підпорядковувався увесь корпус державної поліції⁴⁶.

Згідно розпорядження МВС «Про організацію головної команди державної поліції» від 28 грудня 1922 р. вказана структура складалась з чотирьох відділів: загального; фінансово-господарчого; персонально-дисциплінарного; реєстраційно-кримінального⁴⁷. В досліджуваній нами період на чолі найвищої поліційної інституції перебували наступні особи: В.Хеншель (1919–1922 рр.), В.Гошовський (1922–1923 рр.), М.Баєр (березень 1923–липень 1923 рр.) та М.Божецький (1923–1926 рр.).⁴⁸

⁴³ *Bigi T.* Prawo Administracyjne Polskie. Zeszyt 7-my. Postępowanie administracyjne. Policja Państwowa. – Lwów, 1928. – S. 168.

⁴⁴ *Misiuk A.* Administracja spraw wewnętrznych w Polsce (od połowy XVIII wieku do współczesności). Zarys dziejów. – Olsztyn, 2005. – S. 182–183.

⁴⁵ Okólnik Nr. 455 Ministra Spraw Wewnętrznych do Szefów Sekcji, Naczelników Wydziałów, wszystkich urzędników ministerstwa Spraw Wewnętrznych, Powiatowych Komisarzy Rządowych, Komendantów Okręgowych Policji, Komendantów Obwodowych i Komendantów Policji Mejskich w sprawie przekształcenia się Naczelnej Inspekcji Policji na Komendę Główną Policji // Dziennik Urzędowy Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (dalej: DzU MSW). – 1919. – Nr. 40. – Poz. 549. – S. 5.

⁴⁶ Przepisy o organizacji Komendy Głównej Policji Państwowej, wydane przez Ministra Spraw Wewnętrznych na podstawie art.9 ustawy o Policji Państwowej z dnia 24 lipca 1919 r. // DzU MSW. – 1919. – Nr. 46. – Poz. 671. – S. 4–6.

⁴⁷ Przepisy o organizacji Komendy Głównej Policji Państwowej z dnia 28 grudnia 1922 r. // Organizacja instytucji policyjnych w II Rzeczypospolitej 1918–1926... – S. 110–112.

⁴⁸ Komendanci Główni Policji Państwowej 1919–1939, pod.red.*K.Filipowa.* – Białystok, 1997. – S. 1–63.

Надзвичайно важливим для формування поліційного корпусу був період, упродовж якого посаду головного коменданта обіймав В.Хеншель. Як пише, А.Місюк: «На нього покладались великі сподівання у організаційній сфері, котра була покликана сформувати основні підрозділи поліції у державі». Однак, вказана особа не змогла у достатній мірі опанувати ситуацію й була звільнена у 1922 р. Найбільший внесок у розбудову структур державної поліції вклали В.Гошовський та М.Божецький. Останнього по праву можна назвати творцем державної поліції новоствореної польської держави⁴⁹.

Як вже вище зазначалось, на терені воєводства головною структурою державної поліції була **окружена команда** на чолі з воєводським комендантом. Серед головних завдань окружного коменданта варто відмітити організацію діяльності поліції, вирішення адміністративних та кадрових питань, а також контроль над виконанням службових завдань підлеглих йому службовців. Резиденція окружного коменданта розташовувалась в одному місті із резиденцією воєводи. У професійній залежності начальника поліції воєводства прослідковувався певний дуалізм: у сфері державної адміністрації та безпеки він підпорядковувався воєводі, а у питаннях організації, адміністрації, постачання та вишколу, поліції – головному коменданту у Варшаві⁵⁰.

До складу окружної команди, окрім голови, входив заступник останнього, інспекційні офіцери, а також два відділи – адміністративний та господарський. Окремо виділялася школа для нижчих службовців поліції; управління слідчої поліції та резервний підрозділ⁵¹. Де-факто, політична поліція теж перебували у віданні воєводської команди, однак, у офіційних документах даний факт замовчувався, як власне і саме існування «правоохоронних органів у політичних справах».

Адміністративний відділ окружної команди складався з трьох рефератів (відділів) – канцелярського, особового та адміністративного. Цей підрозділ воєводської команди видав кореспонденцією, службовими справами поліції у сфері безпеки й адміністрації, а також кадровим та дисциплінарним напрямком діяльності. Господарський відділ, в свою чергу, містив чотири реферати – касу, бухгалтерію, склад, та, власне господарський підвідділ. Вищезгадана одиниця не тільки складала бюджет окружних та повітових команд поліції, а й стежила за його справним виконанням⁵².

На підставі розпорядження президента Другої Речі Посполитої С.Войцеховського від 27 грудня 1924 р. окружні команди державної поліції зазнали реорганізації. Згідно вказаного нормативно-правового акту назва «окружна команда державної поліції» була замінена на «воєводська команда державної

⁴⁹ Misiuk A. Policja Państwowa 1919–1939... – S. 167–168.

⁵⁰ Przepisy o organizacji okręgowych komend Policji, wydane przez MSW na podstawie art. 9 ustawy z dnia 24 lipca o Policji Państwowej // DzURP. – 1919 r. – Nr. 94. – Poz. 507. – S. 938–940.

⁵¹ Ibidem.

⁵² Ibidem.

поліції». Крім того, в усіх сферах діяльності комендант підпорядковувався лише головній команді поліції у Варшаві, що означало послаблення впливу адміністративної влади на діяльність правоохоронних органів. Це розпорядження скасовувало також посаду заступника коменданта. Зазначені дії були спрямовані на перетворення поліції у централізовану та добре керовану одиницю з чималою автономією від політичної адміністрації⁵³.

Станом на 1922 р. у Польщі функціонувало 15 окружних команд (варшавська, віленська, волинська, білостоцька, келецька, краківська, люблінська, львівська, лодзька, новогрудська, поліська, поморська, познанська, станіславська, тернопільська), поліція столичного міста Варшави й автономна поліція Сілезького воєводства⁵⁴.

Згідно розпорядження Міністра внутрішніх справ від 4 грудня 1919 р. підрозділами державної поліції в межах повіту керував повітовий комендант, який очолював *повітову команду державної поліції*⁵⁵. До обов'язків повітового коменданта належало керівництво канцелярією, контроль як над діяльністю службовців поліції на теренах повіту, так і над випадками найважливіших кримінальних та політичних злочинів. Крім того, він відповідав за стан дисципліни поліцейного корпусу.

Резиденція повітового коменданта розташовувалась в одному місті із резиденцією старости. Під час виконання службових обов'язків повітові коменданти підпорядковувались окружним (воєводським) комендантам та старостам, котрі репрезентували адміністративну владу на території повіту. Натомість питання створення або ліквідації повітової команди державної поліції перебувало у віданні Міністра внутрішніх справ⁵⁶.

В адміністративному плані повітові команди відповідали межах повіту, хоча нерідко траплялись випадки, коли одна повітова команда державної поліції могла охоплювати кілька повітів. Така ситуація була пов'язана з обмеженим бюджетним фінансуванням поліції, низькою густиною населення, а також із станом безпеки⁵⁷. Слід зазначити, що державна поліція на території великих міст була виокремлена з-під влади повітового коменданта і становила самостійну організаційну одиницю, яка функціонувала на правах окружної або повітової команди поліції (т. зв. «команда державної поліції міста»). На

⁵³ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 grudnia 1924 r. o reorganizacji okręgowych komend policji państwowej // DzURP. – 1924 r. – Nr. 114. – Poz. 1014. – S.1521.

⁵⁴ Litwiński R. Korpus policji w II Rzeczypospolitej. Służba i życie prywatne. – Lublin, 2007. – S. 9.

⁵⁵ Przepisy o organizacji powiatowych komend Policji, wydane przez MSW na podstawie art.5 i 8 ustawy z dnia 24 lipca o Policji Państwowej // DzURP. – 1919 r. – Nr. 94. – Poz. 508. – S. 940.

⁵⁶ Bigi T. Prawo Administracyjne Polskie... – S. 167.

⁵⁷ Mączyński M. Policja Państwowa w II Rzeczypospolitej: organizacyjno-prawne podstawy funkcjonowania. – Kraków, 1997. – S. 64.

початку 1921 р. функціонувала 21 міська команда державної поліції⁵⁸. Згідно офіційної статистики станом на 1921 р. у Польщі зафіксовано 236 повітових команд, упродовж 1924–1925 рр. – 241, а у 1926 р. – 240⁵⁹.

Найнижчий щабель територіальної організації державної поліції займали органи внутрішніх справ першої інстанції – комісаріати та постерунки.

Комісаріати поліції здійснювали правоохоронну роботу на території міст, залізничних станціях, а також у морських та річкових портах. У виконавчих та організаційних справах комісаріати підпорядковувались повітовим командам поліції. Старости могли видавати рекомендації комісаріатам поліції лише за посередництвом повітових команд. Така схема внутрішнього підпорядкування сприяла зростанню фактів перевищення службових повноважень комісарами поліції. Станом на 1924 р. в Польщі правоохоронну службу несло 167 комісаріатів, у 1925 р. – 176. На момент травневого перевороту 1926 р. функціонувало 173 комісаріати⁶⁰.

Постерунки державної поліції у системі правоохоронних органів Другої Речі Посполитої були найменшими та найчисельнішими виконавчими одиницями. До основних функцій зазначених підрозділів входив контроль щодо утримання громадського порядку та суспільного спокою, розслідування злочинів, а також допомога адміністративній та судовій владі⁶¹. На чолі постерунку стояв комендант, котрий здійснював нагляд над підпорядкованими йому службовцями поліції, забезпечував їх вишкіл, а також відповідав за озброєння останніх. У віданні голови постерунку була також канцелярія та управління господарськими справами. Начальник постерунку під час виконання службових повноважень підпорядковувався повітовому коменданту державної поліції.

Постерунок, окрім теренів однієї гміни, міг охоплювали межі сусідніх гмін, якщо таке розміщення було корисне для підтримання суспільної безпеки. В даному контексті необхідно враховувати як стан комунікацій, так і рельєфну характеристику конкретної території.⁶² Правом встановлення та скасування постерунків поліції був наділений воєвода, який попередньо погоджував дане питання із окружним комендантом поліції.⁶³

⁵⁸ Misiuk A. Policja Państwowa 1919–1939... – S.199.

⁵⁹ Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polski. – Rok wydania IV (1925/1926). – Warszawa. 1927. – S. 445.

⁶⁰ Ibidem. S. 445.

⁶¹ «Przepisy o organizacji powiatowych komend Policji, wydane przez MSW na podstawie art.5 i 8 ustawy z dnia 24 lipca o Policji Państwowej» // DzURP – 1919 r. – Nr. 94. – Poz. 508. – S. 941.

⁶² Typy policyjnych jednostek wykonawczych niższego rzędu – zasady organizacyjne // Organizacja instytucji policyjnych w II Rzeczypospolitej 1918–1926... – S. 269–273.

⁶³ Okólnik Nr.5 MSW z 15 stycznia 1925 r. w sprawie tworzenia i kasowania organizacyjnych jednostek policyjnych // Organizacja instytucji policyjnych w II Rzeczypospolitej 1918–1926... – S. 274–275.

За територіальною локалізацією постерунки поділялись на звичайні (вище охарактеризовані), та спеціальні – залізничні, річкові, прикордонні. Джерела свідчать, що кількість постерунків постійно змінювалась, Головна команда державної поліції нерідко здійснювала реорганізацію останніх відповідно до внутрішніх потреб. Наприклад, упродовж 1922 р. функціонувало 3248 постерунків, а роком пізніше – 3338⁶⁴. У 1925 р. діяльність провадило – 3278, а у 1926 – 3300 низових поліційних одиниць.⁶⁵

Отже, розпочаті у Другій Речі Посполитій державотворчі процеси створили сприятливий ґрунт для законодавчого закріплення функціонування правоохоронних органів ухвалою сейму від 24 липня 1919 року «Про державну поліцію», а також іншими нормативно-правовими актами. Поліція проголошувалась організацією служби безпеки, головне завданням якої полягало у охороні громадської безпеки та суспільного порядку. У сфері своїх повноважень поліція, як виконавчий орган державної влади, підпорядковувалась адміністративним органам та органам місцевого самоврядування. Внутрішнє життя перебувало у віданні Міністерства внутрішніх справ. Поліція складалась з трьох основних корпусів: загального, слідчого та політичного. Правоохоронні органи виробили досить розгалужену територіальну організацію, яка містила чималу кількість структурних ланок пристосованих до адміністративного поділу держави. Чітко налагоджений зв'язок між ними був запорукою відповідного стану охорони порядку, спокою і громадської безпеки у Другій Речі Посполитій.

⁶⁴ Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polski. – Rok wydania II (1923). – Warszawa, 1924. – S. 183.

⁶⁵ Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polski. – Rok wydania IV (1925/1926). – Warszawa, 1927. – S. 445.